

4. Захаренко О.А., Мазурик С.М. Становлення громадянина / О.А. Захаренко, С.М. Мазурик. – К.: Тов. “Знання” УРСР. – 1976. – 30 с.
5. Захаренко О.А., Мазурик С.М. Школа над Россю / О.А. Захаренко, С.М. Мазурик. – К.: Рад. шк., 1979. – 154 с.
6. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
7. Національна доктрина розвитку освіти // В. Г. Кремень. Освіта і наука України: шляхи модернізації: (Факти, роздуми, перспективи) / В. Г. Кремень. – К.: Грамота, 2003. – С. 178–201.
8. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв.: в 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т.1. – С.55–208.
9. Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв.: в 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т.1. – С.209–400.
10. Сухомлинський В.О. Формування комуністичних переконань молодого покоління / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв.: в 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т.2. – С.7–146.
11. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв.: в 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т.2. – С.149–416.
12. Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв.: в 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т.2. – С.417–654.
13. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв.: в 5 т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т.3. – С.7–279.
14. Сухомлинський В.О. Павлівська середня школа / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв.: в 5 т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т.4. – С.7–390.
15. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв.: в 5 т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т.4. – С.391–626.
16. Сухомлинський В.О. Про деякі сторони виховання радянського патріотизму / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв.: в 5 т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т.5. – С.29–35.
17. Сухомлинський В.О. Як любити дітей / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв.: в 5 т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т.5. – С.292–308.
18. Сухомлинський В.О. Слово до спадкоємця / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв.: в 5 т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т.5. – С.401–410.

УДК 37.013

Л.С. Бондар

ПЕДАГОГІКА ДОБРА І ДУХОВНОСТІ У ВИХОВНІЙ СИСТЕМІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті доведено, що виховна система В.О.Сухомлинського була пронизана педагогікою добра і духовності.

The article proved that the educational system VO Suhomlinskiego was riddled with good education and spirituality.

У сучасних умовах глобалізації українського суспільства гуманістична педагогіка В.О.Сухомлинського впевнено крокує по планеті. Його теоретична спадщина і сьогодні – це гуманістичне творче розв’язання найскладніших проблем освітньої практики. Тільки така людина, як Василь Олександрович, людина сильної волі могла проявити в суспільстві, де панували ідеї примусового авторитарного навчання, рішучість і твердість духу, провести гуманістично спрямовані експерименти, проголосити і підтвердити «принципи добропрекрасної педагогіки».

Важливо зазначити, що у працях В.О.Сухомлинського сформована і обґрунтована цілісна система виховання, яка ґрунтується на гуманістичних ідеях добра і краси. Адже дитина пізнає навколишній світ здебільшого серцем. Тому в неї потрібно зберегти й

розвинути чутливість до всього людського, насамперед чутливість у самій собі. Учень має пройти довготривалу школу відчуттів і сприймань, яка виробить у нього широкий діапазон почуттів, співчуття, милосердя, любов і повагу до людини, особливо – знедоленої. Видатний педагог був переконаний у тому, що треба цілеспрямовано розвивати загальнолюдські якості і властивості особистості за допомогою педагогічно обґрунтованих шляхів та засобів.

У сфері теоретичних і практичних пошуків В.О.Сухомлинського було створення програми виховної роботи. На його думку, така програма мала дати педагогові загальне уявлення про те, як досягти єдності свідомості, переконаності, почуття і волі. Програма морального виховання – це конкретний перелік усього, що потрібно утвердити в кожній людині, зробити її духовним надбанням. Це програма творення добра в людському серці.

Зазначимо, що виховання учнів на духовній основі загальнолюдських цінностей у педагогічній практиці В.О.Сухомлинського – важлива ланка розробленої ним концепції гуманного виховання, під якою він розумів складну цілеспрямовану діяльність, що забезпечує становлення й розвиток свідомості, почуттів, волі, а також умінь, навичок і звичок моральної поведінки людини. Досвід Павлиської середньої школи цінний тим, що Василь Олександрович науково обґрунтував чимало порад і рекомендацій з удосконалення змісту, форм і методів виховання в учнів загальнолюдських духовних цінностей. Закономірно, що ці питання в період відродження національної освіти в незалежній Україні з великим інтересом вивчають учителі й вихователі, працівники органів народної освіти та вищих навчальних закладів – усі причетні до розв'язання складних завдань виховання молодого покоління. Гуманна педагогіка, про яку чимало написано в працях В.О.Сухомлинського, має стати не лише експериментальною практикою, практикою вчителів-новаторів і творчих учителів, а й масовою, повсюдною і повсякденною.

Водночас багаторічний досвід власної педагогічної діяльності та вивчення праць видатних педагогів-гуманістів утвердили В.О.Сухомлинського в переконанні, що зміст, форми й методи виховання в учнів моральних цінностей змінюються залежно від їхніх вікових та індивідуальних особливостей. У роки дитинства духовне життя людини формується на основі пізнання «світу речей», а в роки отрочтва перед нею відкривається «світ ідей». Підліток «філософує», починає мислити «широкими суспільно-політичними, моральними поняттями». Тому у вихованні молодших школярів привчання займає набагато більше місця порівняно з переконанням. Звичайно, діти 5-7 років не завжди здатні усвідомити важливість і необхідність дотримання визнаних у суспільстві норм та правил поведінки.

Зауважимо, що, узагальнюючи погляди В.О.Сухомлинського в молодших класах, педагоги виступають у ролі безпосередніх організаторів, і саме вони в процесі повсякденного життя й діяльності підводять дітей до розуміння норм і правил поведінки. Адже чим молодший вік дитини, тим безпосереднішим має бути її моральне виховання. Дитину потрібно не навчати, а привчати до хороших почуттів, нахилів, манер, навичок і звичок культурної поведінки. У своїх педагогічних творах «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості», «Народження громадянина», «Павлиська середня школа», «Моральні заповіді дитинства і юності», «Як виховати справжню людину», «Листи до сина» та ін., а також у практичній навчально-виховній роботі В.О.Сухомлинський прагнув розв'язати проблему морального виховання дітей. Під моральним вихованням він розумів цілісний процес розвитку особистості, спрямований на формування моральності, зокрема громадянських поглядів, переконань, почуттів, поведінки, єдності слова і діла. Моральне виховання – двосторонній процес, що передбачає не лише цілеспрямований суспільний вплив на особистість, а й активне ставлення особистості до зовнішніх впливів. В.О.Сухомлинський розумом і серцем відчував, що роль морального виховання полягає в наданні суспільній діяльності особистісного змісту, виробленні позитивно-ціннісного ставлення до неї.

Гуманістичні переконання В.О.Сухомлинського є невідривними від його віри в могутню силу виховання. До основних структурних компонентів моралі, за

В.Сухомлинським, належать моральна свідомість, моральна діяльність, моральні відносини. Моральна свідомість охоплює великий спектр моральних почуттів (честь, обов'язок, відповідальність), емоцій та уявлень про моральне та аморальне, моральні потреби, мотиви, ціннісні орієнтації тощо. Основними структурними елементами моральної свідомості є етичні знання, ідеали, погляди, переконання, норми та ін. Стрижнем індивідуальної моральної свідомості є переконання, у формуванні яких беруть участь усі компоненти людської психіки: розум, знання, почуття.

Трансформуючи теоретичні виховні положення у практику, продовжуючи торкатися сердець своїх вихованців, В.О.Сухомлинський переконався, що між почуттям обов'язку та ідейними переконаннями, поглядами людини, її особистою позицією існує дуже тісний зв'язок. Створюючи в колективі відносини взаємної відповідальності й обов'язку, він добивався, щоб у багатогранних відносинах з людьми людина виражала себе в обов'язку й цим свідомо утверджувала свою людську гідність і багатство. З кожним роком дедалі зрозумілішою ставала відповідь на питання про здатність маленької людини бути вихованою, кимось і чимось дорожити: «спочатку – людиною, колективом, потім – моральними принципами»; про «здатність ставитися певним чином до самого себе, ставити перед собою вимоги, панувати над своїм сумлінням» [3: 478-481].

Першочергового виховного значення в Павлівській середній школі надавали прагненню до морального ідеалу. Саме практика виховної роботи переконала В.О.Сухомлинського в тому, що кожна людська особистість є неповторною, що виховання нової людини полягає насамперед у розкритті цієї неповторності. Важливим законом виховання, писав В.О.Сухомлинський у статті «Труд душі» (1971), є те, щоб «уже в роки дитинства і особливо на рубежі дитинства і отрочства кожна, буквально кожна людина вийшла переможцем у боротьбі зі злом, відчула красу благородства» [9: 602].

Найважливішою силою, покликаною виховувати людину, є сама людина. Добиватися того, щоб у нашому суспільстві не було морально нестійких, непорядних людей, – це означає розвивати чутливість до прекрасного, привабливого, з одного боку, і до мерзенного, неприпустимого, нетерпимого – з другого. Моральне обличчя нової людини – це те, чим людина дорожить як власною честю і гідністю. Серцевиною моральності є обов'язок. Червоною ниткою через весь процес виховання проходить ідея морального розвитку. «Обов'язок – це свобода в дії», «обов'язок – це моральна свобода, моральна серцевина», «суворе додержання твого обов'язку перед людьми – це твоя справжня свобода», «моральна свобода – це велике людське багатство», «виховання моральної свободи – пов'язане з культурою бажань», «свобода в руках божевільного перетворюється в джерело горя», «сумління підкоряється закону дисципліни, порядку... – найвищий вияв свободи та ін.». Людина, на думку Василя Олександровича, має бути «господарем своєї волі», але це можливо за умови, коли в душах вихованців панує «гармонія праці, щастя і обов'язку». Це необхідна умова «тяжіння до добра і нетерпимості до зла» [10: 232-233].

Духовне оновлення суспільства відбувається тоді, коли оновлюються людські душі, коли кожна окрема людина готова до подолання в самій собі поганих якостей, безчестя, брехні, рабської покори, марнолюбства, споживацтва, жорстокості. На долю нинішнього покоління випало багато труднощів: на фоні економічної розрухи занепадає мораль, зростають безкультур'я, безвідповідальність, жорстокість, а інколи абсолютна нетерпимість та озлоблення у стосунках між людьми.

Надзвичайно важливі завдання в питаннях духовного оздоровлення суспільства покладаються на виховання підростаючого покоління моральних звичок: правдивості, чуйності, доброти, доброзичливості, чесності, вірності, щедрості, гідності, людяності, милосердя та інших моральних чеснот. «Моральною особою, – наголошував В.О.Сухомлинський, – ти станеш лише тоді, коли у твоїй душі назавжди оселяться совість, соромливість, відповідальність і обов'язок» [10: 261].

Аналізуючи виховні ситуації, видатний педагог намагався проникнути в найтонші, часом приховані людські відносини, прагнув зрозуміти, якою має бути гармонія бажань і

обов'язків, борюся з «глухотою серця». «Закритість серця», його «глухота» не давали спокою Василю Олександровичу й викликали тяжкі роздуми. Поведінка, моральні відносини й пов'язані з ними моральні норми домінують у тій чи іншій соціальній сфері. Природа моралі впливає із потреби регулювати стосунки між людьми, потреби формувати особистість і виявляється у взаємодії моральних дій та моральних стосунків, з одного боку, і моральної свідомості – з другого.

В.О.Сухомлинський справедливо стверджував, що моральна відповідальність покладається на людину не тільки тому, що особистість може діяти інакше, ніж цього вимагають право і мораль, а й тому, що вчинки й дії людини ґрунтуються на певних цінностях і нормах, причому добровільне їх виконання є її обов'язком. Покладаючи на людину відповідальність, суспільство розраховує, що цим самим воно виховує її в потрібному напрямі. У цьому розумінні моральна відповідальність особистості – це важливий регулятор поведінки людей у суспільстві, який орієнтує їхню діяльність в ім'я суспільних цілей. Спираючись на досвід багаторічних спостережень за духовним розвитком дітей від молодшого віку до зрілого, Василь Олександрович підкреслював, що свідомість відповідальності контролює поведінку людини, приводить у відповідність особисті й громадські інтереси, якщо між ними виникають суперечності. Моральна відповідальність ґрунтується на внутрішньому переконанні самої особистості, на її самосвідомості, почуттях і волі. Це робить моральну відповідальність найефективнішим засобом у регулюванні не лише моральної, а й інших галузей громадського життя.

Слід також зазначити, що моральна норма завжди містить певну ідеальну «модель» того чи іншого аспекту моральних стосунків. Норма моделює тип взаємовідносин між суспільством і особистістю, переносячи його на стосунки між людьми. Моральні норми перебувають у такому ж співвідношенні з моральною дійсністю, як і ідеал з дійсністю. Будь-яка норма не зможе виконати свою регулюючу роль, якщо не спиратиметься на систему інших елементів моральної свідомості (оцінка, громадська думка, почуття, переконання тощо) як засобів її забезпечення. Оцінка, як і всі інші елементи моральної свідомості, характерна й для інших форм суспільної свідомості. Моральні норми відіграють істотну роль у встановленні природи моральної оцінки.

Висуваючи на перший план світ особистості, В.О.Сухомлинський вивів важливу закономірність, що оцінна діяльність моральної свідомості безпосередньо пов'язана з громадською думкою. Саме з позицій схвалених громадською думкою моральних норм індивідуальна свідомість звертається до оцінки поодиноких учинків та моральних якостей. Не лише об'єкт моральної свідомості (поведінка, моральні стосунки) виділяється із різноманітних форм соціальної діяльності людей, сукупності соціальних стосунків, а й моральна свідомість має інтегральний характер, що органічно поєднує її з усіма сферами суспільної свідомості. Через моральні принципи, а також через опосередковані ними уявлення про добро, зло, обов'язок, щастя та сенс життя проявляється світоглядний бік моральної свідомості.

Протягом усієї історії люди прагнули до добра і ненавиділи зло. Це завжди було характерною рисою особистості. Тому бути Людиною означає прагнути до добра. Моральне добро – це гармонія інтересів суспільства й особистості, єдність прагнень усіх людей і кожної людини давати суспільству справжню користь, тобто користь, що відповідає суспільному прогресу. Але такої єдності в історії людства не існувало. І все-таки люди, усвідомлюючи важливість і цінність ідеалу добра, прагнуть утілити його в життя. В.О.Сухомлинський наголошував, що недостатньо навчитися відрізняти добро від зла, стримуватися, щоб не робити зла. Треба активно боротися проти нього, боротися за утвердження свого морального обов'язку, який повинен стати внутрішньою потребою. Добро має стати переконанням особистості. Тому потрібні переоцінка школярами моральних цінностей, пошуки шляхів до дієвого добра. Рішучість відстоювати свої переконання в боротьбі з байдужістю, пасивністю – це і є проявом активного добра.

Ідеї гуманізму проймають усю творчість В.О.Сухомлинського. Він настійно підкреслював: нема й не може бути виховання в душі гуманізму без людської любові й поваги до вихованців. Творення добра для людей має стати звичайною нормою поведінки, адже усі моральні принципи передбачають людське, співчутливе, дбайливе ставлення людини до людини. Обґрунтовуючи це положення, посилаючись на свої багаторічні спостереження, В.О.Сухомлинський твердив: «... не можна бути добрим і чуйним *взагалі*; доброта і чуйність становлять моральне багатство, якщо ці якості ідейно загострені – виражають непримиренність до зла, пороків, несправедливості в усіх і всіляких їх проявах» [7: 121].

Знання ідей педагогіки добра є основою для формування особистості гуманістичної цивілізації. Необхідність утілення гуманістичних ідей В.О.Сухомлинського у виховну практику очевидна. Творче використання теоретичних знахідок і педагогічно-цінного досвіду видатного педагога сприятиме становленню Людини, її духовної суті, моральності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сухомлинська О.В. Цінності в історії розвитку школи в Україні // Цінності освіти і виховання: Наук.-метод. зб. / За заг. ред. О.В.Сухомлинської і ред. П.Р.Ігнатенка, Р.П.Скульського; упор. О.М.Павліченко. – К., 1997.
2. Сухомлинская О.В. Из педагогического наследия В.А.Сухомлинского. Что такое добро и зло // Свободное воспитание. – ВЛАДИ, 1993. – Вып. 3. – С.2-8.
3. Сухомлинський В.О. Виховання обов'язку / Вибр. тв.: В 5 т. – Т.5. – К.: Рад.шк., 1977. – С.472-488.
4. Сухомлинський В.О. Людина – найвища цінність // Вибр. тв.: В 5 т. – Т.5. – К.: Рад. школа, 1976. – С. 446-472.
5. Сухомлинський В.О. Моральні заповіді дитинства і юності. – К.: Рад.шк., 1966.
6. Сухомлинський В.О. Народження громадянина // Вибр. тв.: У 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т.3. – С. 283 – 582.
7. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / Вибр. тв.: В 5 т. – Т.1. – К.: Рад.шк., 1976. – С.5 – 206.
8. Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві // Вибр. тв.: У 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т.2. – С. 419-654.
9. Сухомлинський В.О. Труд душі / Вибр. тв.: В 5 т. – Т.5. – К.: Рад.шк., 1977. – С.600 – 605.
10. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину // Вибр. тв.: У 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т.2. – С. 149-416.
11. Этюды о В.А.Сухомлинском. Педагогические апокрифы. Составление, предисловие, послесловие, комментарии, вступление к частям книг О.В.Сухомлинской. – Акта, 2008.

УДК 37.034

Н.І. Бутенко

ДУХОВНО-МОРАЛЬНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядаються питання розвитку духовно-моральних основ розвитку особистості в сучасній школі в діалозі з В.О.Сухомлинським.

This article examines the development of spiritual and moral foundations of personal development in the modern school in dialogue with VO Suhomlinskogo.

Постановка проблеми. Національна школа України знаходиться на відповідальному етапі свого розвитку, оновлення змісту, принципів, форм і методів навчально-виховної роботи. Все це вимагає від працівників середньої загальноосвітньої школи зміни ціннісних орієнтацій, поліпшення стану справ у сфері навчання і виховання учнів, виявлення ініціативи, організованості, конструктивного підходу до розв'язання проблем формування духовної культури молоді.